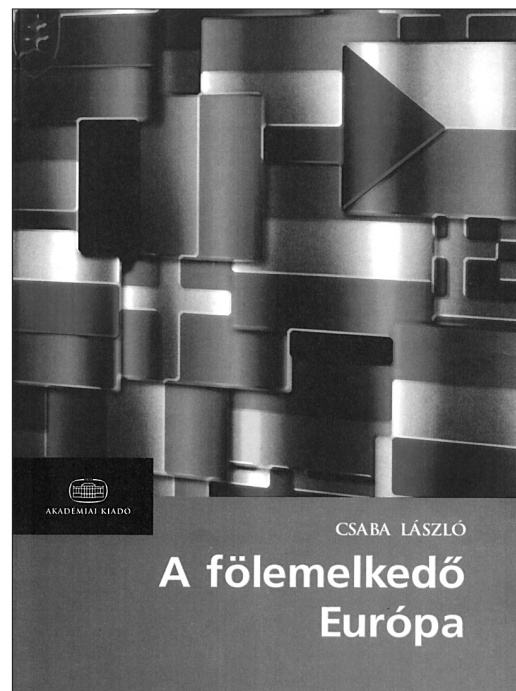

EGY LIBERÁLIS CREDO?

Csaba László

A fölemelkedő Európa

AKADÉMIAI KIADÓ, 2006

A Rendkívül tartalmas és izgalmas világgazdasági áttekintéssel ismerkedhetünk meg, ha végigolvassuk *Csaba László* terjedelmes könyvét.

A kötetben bemutatott hatalmas tényanyag, a szokatlanul nagyszámú feldolgozott irodalom, a szerzőtől eltérő nézeteket képviselőkkel szemben megnyilvánuló vitatkozókedy, az elméletépítésben, majd annak verifikálásában megfigyelhető következetességre törekvés mind-mind tiszteletet, sőt elismerést parancsol.

A szerző a rendszerváltásukat több-kevesebb sikerrel lezáró közép-európai országokat nevezi fölemelkedő Európának, s elsősorban az ő átalakulásuk törvényszerűségeit kutatja. Ennek során azonban újabb és újabb országok, országcsoportok kerülnek egyre táguló látóterébe, és amint egyre följebb emelkedik, nagyobb, általánosabb érvényű összefüggéseket ismer föl.

Bár fő eszköze a közgazdasági elemzés szabályrendszere, bátran merít más tudományágak felismeréseiből, azok eredményeit is bevonja vizsgálataiba. Ennek köszönhetően elemzései árnyaltabbak, gazdagabbak, helyenként kifejezetten izgalmasak.

A könyv angol kiadásáról készült recenziók, amelyeknek főbb megállapításaiba a gondolatmenet különböző pontjain maga a szerző avatja be a magyar kiadás olvasóit (a 15., 214., 355., 386 és 402. oldal lábjegyzetei) azt emelik ki Csaba László talán legnagyobb érdeméért, hogy mindvégig egységes elemzési keretben tárgyalja a vizsgált országcsoportokat, fejleményeket, összefüggéseket. Ezt annál is fontosabb erénynek tekinthetjük, mert *A fölemelkedő Európa* legalább négy könyv mondanivalóját sűríti egyetlen kötetbe; vagyis a mű – szerzőjének többször megismételt kijelentése ellenére – nem mono-, hanem inkább poligráfia.

■ Az első elemzés a rendszerváltó európai országok átalakulásáról és teljesítményéről szól, fő üzenete az, hogy nem szabad egy kap alá vennünk a 2004-ben EU-taggá vált (kelet-) közép-európai országokat (meg Horvátországot) a többiekkel: a kelet-európaiakkal (a Független Államok Közösségének tagjaival), valamint a délkelet-európai és a közép-ázsiai országokkal. Csaba László az első csoportba tartozókat nevezi fölemelkedő Európának – ezért is furcsa, sőt valamelyest félrevezető, hogy az ezt a címet viselő kötet borítóján az úgynevezett régi Európa államainak (például Franciaországnak, Belgiumnak, Németországnak) a zászlai is ott díszlenek. A fölemelkedő Európa megnevezés önmagában is ellentmondásos, tekintettel arra, hogy „...az átalakuló országok és a Nyugat között *a fejlettségi szakadékok egészében és általában nőtt az elmúlt másfél évtized során*. Ez azt jelenti, hogy dollárban mérve a különbség nem csökkent, hanem nőtt.”¹ (39. oldal) Sőt: „*Híre-nyoma sincs a nap mint nap hallott konvergenciának*: miközben egyes országok az unión belül fölzárkóznak, mások lemaradnak, a leggazdagabbak lemaradásának (beérhetőségének) semmi jele, miközben a szegény országok némelyike továbbra is lassan fejlődik.” (40. oldal)

A könyvnek ez a része adatokban (és adalékokban) a leggazdagabb. Látszólag a szerző ENSZ-statisztikákat mutat be és magyaráz; valójában a számok csak ürügyül kellene: Csaba László olyan mélységig ismeri a volt szocialista országok gazdaságát, fejlődésüket, az egymást olykor követhetetlenül gyorsan váltó vezetőiket, hogy a recenzens (aki – vélhetően a magyar közgazdászok túlnyomó többségéhez hasonlóan – zavarba jönne, ha egy vaktérképre be kellene rajzolnia, mondjuk, Türkmenisztánt) csak fejet tud hajtani ezen ismerettömeg előtt.

Csaba professzor nagy nyomatékkal hangsúlyozza, hogy a rendszerváltó országok fejlődési pályáját, gazdasági és társadalmi teljesítmé-

nyét egyre kevésbé magyarázza a közös szocialista múlt. Fejlődésük széttartásának oka abban fedezhető fel, hogy különböző mértékben engedtek teret a piaci viszonyoknak és eltérő a gazdasági intézményeik kiépítettsége, szilárd-sága, hatékonysága.

Igazából a közép-európai országok teljesítményével sem lehetünk elégedettek: „a külső tőkepiaci finanszírozás térnyerése és a működő tőke erősödő jelenléte ellenére” nem hatékony a forráselosztás rendszere (53. oldal), a jóléti rendszerekhez való általános hozzáférés fenntartása pedig elkerülhetetlenné teszi a közterhek magas szintjét, ez pedig szükségszerűen alacsony szintű foglalkoztatáshoz vezet. (56. oldal) Mindkét esetben szabályozási (kormányzati), nem piaci kudarc okoz gondot!

■ A könyv második nagy gondolati egysége az Európai Unióval foglalkozó rész. Az az EU, amely az első fejezetekben követendő példának látszott még az élenjáró átalakuló országok számára is, közelebről szemügyre véve maga is lelepleződik: súlyos szerkezeti és egyensúlyi gondok, a problémákkal való szembenézés hiánya, esetenként opportunisták-korporativisták alkuk torzítják a tagállamok gazdaságát, társadalmát egyaránt. Az EU mint intézmény is hibás: például a közös agrárpolitika fenntartásával egyfelől elpazarolja (és a gazdagabb termelőknek juttatja) az egyébként is szűkös közös költségvetés forrásait, másfelől konzerválja a magára hagyva mindenképpen versenyképtelen ágazatot. Az EU-nak azonban van legalább egy sikertörténete is (mármint az egységes piac kiépítésén kívül): ez pedig az euró. A szerző itt is elsősorban az intézményi-szabályozási összefüggésekkel foglalkozik. Hosszasan elemzi az EU Stabilitási és Növekedési Egyezményének fontosságát, erényeit – és alaposan megdorgálja azokat a tagállamokat, amelyek nem tesznek eleget az egyezményben vállalt kötelezettségeiknek.

■ Oroszország és Kína közelmúltbeli fejlődésének bemutatásával foglalkozik a követke-

ző gondolati egység – a szerző indoklása szerint azért, mert e két ország jó kontrollcsoport a kelet-közép-európai államok teljesítményének értékeléséhez. Az első ország kapcsán Csaba László legfontosabb mondanivalójának az tűnik, hogy Oroszország nem lóg ki az átalakuló országok sorából. Igaz ugyan, hogy ott később indult el a rendszerváltás, de még az átalakulási válság sem tartott érdemlegesen tovább és nem volt mélyebb sem, mint az Elbától keletre általában, ugyanazok az alapvető szabályszerűségek ismerhetők fel ott is, mint e körben mindenütt máshol. A Kínát bemutató fejezet bevezető része sokatmondó: a szerző itt összegzi/ismétli meg a szovjet típusú fejlődésnek nevezett modellkísérlet születési hibáit, eleve fenntarthatatlan jellegének fő összetevőit. Kína párját ritkító gazdasági teljesítményét Csaba László sem kérdőjelezi meg, de fenntarthatatlannak és – ami a recenzió szerint esetünkben sokkal fontosabb – megismételhetetlennek minősíti. Ez utóbbit – egyebek között – a kínai hagyományokkal magyarázza, ahonnan soha nem sikerült teljesen száműzni a – hadd mondjuk így – üzleti gondolkodást. Ugyancsak fontos szerepet tulajdonít a kínai régiók nagyfokú önállóságának, illetve a Kínában jellemző köztes tulajdonformáknak.

■ A könyv utolsó két fejezete alkotta negyedik gondolati egység a szabályozás és az intézmények fontosságát ismétli meg, illetve általánosítja. Itt a recenzió szívének kedves javaslatokat fogalmaz meg a szerző:

- a szabályozásnak a köz érdekét (a közjót) kell szolgálnia, ezért jobb, ha az állam, nem pedig a maffia vagy a multinacionális cégek fizetik meg a hivatalnokokat és a bírókat;
- bizonyos feladatok nem szervezhetők ki az államigazgatásból, mert akkor részérdekek martalékává válhatnak;
- szükség van minél több önszabályozó mechanizmusra, testületre, amelyek jóval kisebb tranzakciós (például ügyvédi) költség-

gel képesek ellátni feladatukat, mint a hagyományos intézmények, köztük a bíróságok.

Ha a gazdaságelmélet felől közelítjük meg Csaba László legújabb könyvét, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy az általa hosszú ideje képviselt liberalizmust az új intézményi közgazdaságtan elemeivel gazdagítja. A szerző a közelmúlt történelmének példái közül gazdagon válogatva mutatja be, hogy a piac csak akkor működhet jól, ha szilárd, hatásos, megbízható intézmények vigyázzák a közjó érvényesülését. Az ebből adódó gazdaságpolitikai recept is valamennyi átalakuló ország számára megfontolandó – bár kétségtől kellemtlen: követése fegyelmet kíván a gazdaság minden szereplőjétől. Elsősorban is persze az államtól, amely hagyományosan a leginkább hajlik a gazdasági törvényszerűségek ellenében a pillanatnyi érdekeket (esetleg akár örült ötleteket is) előnyben részesíteni a hosszú távú közjóval szemben. Ez a fajta voluntarizmus nem csak a korábbi szocializmus sajátja volt – a rendszerváltó országokban, sőt az érett piacgazdaságban is nap mint nap találkozhatunk olyan példakkal, amelyek a kormányok esendőségét tanúsítják. Ezt a tanulságot igencsak érdemes megfogadni abban az országban, ahol a kormány (sőt esetenként a parlamenti többség) „haragban volt/van” olyan független intézményekkel vagy azok vezetőivel, mint a jegybank, az ügyészség vagy a pénzügyi felügyelet...

A jó intézmények azonban nemcsak az államokat, hanem a piac szereplőit is megfegyelmelik: meggátolják az erőfölénnyel való visszaélést, valamint elejét veszik annak, hogy egyes csoportok (főként szakszervezetek és civil szervezetek) a korporativizmus keretében ráerőltessék érdekeiket a többségre.

E gondolatmenetből következően a közigazgatás nemhogy nem háttérbe szorítandó: inkább hatásosabb eszközöket kell kapnia. Igaz, előbb a feladatkörét szűkebbre kell szabni: „...az átalakuló országokban, mint ahogy a legtöbb feltörekvő piacon is, a központi igazgatás

megerősítésére, nem pedig minimálállamra van szükség. Csak ez alapozhatja meg *az ügyintéző igazgatás, a napi gyámkodás és a pótcselekvések/aktivizmus visszaszorítását, mégbozza rendszerszerűen*. Az állam gazdasági szerepének csökkentése tehát a közigazgatás erősítését igényli [...] *a piaci koordináció hatásosabbá válása alapozhatja meg a bürokratikus szabályozás minőségjavulását is*, és épp ez az egymást erősítő folyamat az élenjáró gazdaságok sikerének kulcsa.” (135. oldal)

A szakma túlnyomó többségének véleményével egyetértve Csaba László is amellet szál síkra, hogy a gazdasági egyensúly helyreállítása a gazdaságpolitika elsődleges feladata: *„...egyetlen esetet sem látunk, ahol a növekedés a stabilizáció előtt, netán nélküle visszatérhetett volna.*” Tisztában van azonban azzal is, hogy ez csak szükséges, de nem elégséges feltétel: *„...a stabilizáció önmagában még nem gerjeszt tartós növekedést, főleg a fejlett államokénál gyorsabban.*” (43. oldal)

A *Pénzügyi Szemle* olvasói számára különösen fontos tanulság, hogy *„...az átalakuló országok közti »nagy szakadás« főképp a pénzügyi rendszerük reformjának sikere vagy sikertelensége nyomvonalán alakult ki.*” (112. oldal) A piacgazdasági átmenet során ugyanis egy ideig még élhet *„...az örökölt banki kapcsolat jóindulata”,* ami természetesen a gazdasági hatékonyság érvényesülése ellen hat. Korántsem véletlen tehát, hogy *„...annál sikeresebb egy-egy átalakuló ország, minél határozottabban tudta elvágni az államigazgatást a vállalkozásokhoz kötő köldökszinórt.*” (134. oldal)

Csaba László amellet érvel, hogy az állam alakítsa ki a piaci erők egészséges érvényesülését garantáló intézmény- és szabályrendszert, majd működtesse az előbbi, illetve biztosítsa az utóbbi folyamatos betartását. A gazdaságpolitika feladata pedig az egyensúly garantálása. Sőt az EU Növekedési és Stabilitási Egyezményéből Magyarország számára ajánlásokat megfogalmazva, a szerző ezt már nem is bízna a gazdaságpoliti-

kára – egyenesen az alkotmányba építené be, hogy *„...a pénzügyminisztérium kötelessége az államháztartás kiegyensúlyozása a ciklus átlagában.*” (a 257. oldal lábjegyzete) Egyetértve azzal, hogy ez *„...alapot adna az önsorsrontó populizmus megfékezésének”* (257. oldal), ami igencsak dicséretes eredmény lenne, aggódnánk – no nem magától a követelménytől, hanem az előírás betartásának értékelése körül várható, véget nem érő szakmai vitáktól.

Az ordóliberális berendezkedés, illetve az egyensúly biztosításával megítélésem szerint nem ér véget az állam gazdasági feladata – különösen nem egy fölemelkedő vagy átalakuló országban. Csaba professzorral ellentétben úgy gondolom, hogy a két mező között van egy – talán gazdaságstratégiainak nevezhető – harmadik, ahol valóban nincs szükség *„állami sürgés-forgásra”* (336. oldal), a fő fejlődési irányok és eszközök kijelölésére azonban igen. Ha lenne ország, amely megengedhetné magának azt, hogy a vállalatai – a korábban említett szabályokat betartva, egyébként azonban – magukra hagyva működjenek, akkor azok a legfejlettebb piacgazdaságok volnának. E sorok íróját rövid államigazgatási pályafutása is jó néhány esetben győzte meg arról, hogy ezen országok állami vezetői, diplomatái egyáltalán nem riadnak vissza egy kis *„sürgés-forgástól”,* ha egy-egy *„fontos”* vállalatuk érdekéről van szó. A rendszerváltás utáni tetszőleges kormány bármelyik pénzügyminisztere természetesen hosszú listákkal tudna szolgálni ilyen ügyekről. De a nemzetközi sajtó, többek között a liberális *Economist* lapja in is időről időre ilyen összefüggésben bukkantak fel olyan nevek, mint a *Halliburton* vagy a *Bechtel*...

Sokféle egyéb példa is megkérdőjelezi az állam szerepének leszűkítését, amelynek követelményét Csaba László a következőképpen (is) megfogalmazza: *„A civilizált piacgazdaság az, ahol a piaci rendet alkotmányosan korlátozzák és védik, az állam pedig szabályozó és döntőbíró, de semmiképpen sem ügyintéző, nem termelő,*

nem egyes részérdekek képviselője, nem egyedi szívfájdalmak orvoslója.” (121. oldal) Hát ennek a definíciónak nem sok ország tesz eleget, még akkor sem, ha eltekintünk a másol, a szerző által is idézett Alitalia – és Crédit Lyonnais-féle ügyektől! Gondoljunk csak a regionális politikára általában, sok ország meg az EU agrárpolitikájára, az úgynevezett szociális gazdaság támogatására. Vagyis a részérdekek befolyásától mentes, tisztán a közjót képviselő gazdaságpolitika inkább elméleti fikció lehet, semmint gyakorlati próbaköve annak, vajon civilizált-e egy piacgazdaság.

E sorok írójának felfogása szerint inkább az a piacgazdaság civilizáltságának a fokmérője, hogy mennyiben képes a különféle érdekeket megjeleníteni, valamiféle közös nevezőjüket megtalálni. Emiatt nem vethetjük el sommásan az érdekegyeztetésre nagymértékben építő országok gyakorlatát, hiszen azok összteljesítménye nem feltétlenül rosszabb azon államokénál, ahol nincsen vagy korlátozott az ilyesfajta egyeztetés. Ebből a szempontból is érdemes kézbe venni az országok versenyképességi rangsorát, ahol az utóbbi években az érdekegyeztetésben élen járó skandináv államok nem is szerepelnek rosszul...

Természetesen tudatában vagyok annak, hogy a kis, nyitott gazdaságok számára nincsen alternatívája a nemzetközi munkamegosztásba való minél teljesebb körű bekapcsolódásnak, a működő tőke vonzásának. Biztosan igaza van a Csaba László idézte szerzőknek abban is, hogy „...minél erőteljesebben érvényesül a pénzügyi szféra külföldi kézbe adása”, annál valószínűbb, hogy „...a transznacionalizálódás kedvező hatásai tovagyűrűznek.” (134. oldal, lábjegyzet) Abban azonban, hogy ez a transznacionalizálódás mekkora haszonnal jár, a gazdaság milyen széles körét éri el, mekkora jövedelmet generál a fogadó országban (és abból mennyi marad ott), mennyire lesz tartós – nos, abban bizony a gazdaságstratégiának és a gazdaságirányításnak is lehet szerepe.

Az Európai Unióval foglalkozó fejezetek sokféle értékes gondolatmenete közül is – a gazdaságstratégiai relevanciája miatt – kiemelésre érdemesnek tartjuk azt, amelyik azt szorgalmazza, hogy Magyarország ne csak az adott keretek között elérhető optimumra törekedjék az uniós érdekegyeztetés során. Csaba László egyetértőleg idézi *Ágh Attilát*, aki szerint a fölemelkedő Európa országainak „a reformtábornok célszerű támogatniuk, mert valós nemzeti érdekeik nem a GDP néhány tized százalékára rúgó nettó transzferekhez, hanem mindenképp az *Unió működőképességének megőrzéséhez és javításához, a közös föllépés révén javuló érdekegyeztetéshez* kötődnek”. (230. oldal) Vagyis a magyar politikusoknak fel kellene nőni az európai integráció „alapító atyáihoz” és „...hosszú távú célok és értékelvű szempontok formálta európai közösségen kellene munkálkodniuk”. (230. oldal)

Csaba László sokféle tudományos funkciójában (egyetemi tanárként, doktori iskolák vezetőjeként, folyóiratok szerkesztőbizottságainak elnökeként/tagjaként, a közgazdászok akadémiai doktori minősítésének egyik főszereplőjeként vagy egyszerű opponensként) mindig rendkívül alapos munkát végez és részletes bírálattal tiszteli meg az eléje kerülőket. Ezt a gesztust a recenzens sem tagadhatja meg Csaba professzortól, és a könyv néhány konkrét hibájára, tévedésére is fel kell hívnia a figyelmet (a recenzió műfajából adódóan az itt leírtak csupán válogatásnak tekinthetők).

■ Az euró bevezetéséről való döntést a tagállam kezében hagyó kivételről, az úgynevezett *opt out*-ról a szerző azt írja: „...a régiek közül több is – Dánia, Írország, Nagy-Britannia és Svédország – továbbra is él vele.” (168. oldal) A távolmaradási lehetőséget a maastrichti szerződéshez csatolt jegyzőkönyvek csak az Egyesült Királyságnak, illetve Dániának biztosítják, senki másnak. Svédország köztudomásúlag szándékosan nem teljesíti a maastrichti konvergenciakritériumokat, hogy elodázhassa a csatla-

kozást. Írország pedig 1999-ben – az akkori tagállamok többségével együtt – boldogan bevezette az eurót. Itt kell megjegyeznünk azt is, hogy az EU-nak nem a két leggazdagabb országa maradt ki az eurózónából (ellentétben a 237. oldalon olvasható megállapítással). Spanyolország sem csatlakozott később az eurózónához. (40. oldal)

■ „Az EP szerepe továbbra is főképp tanácskozó és jóváhagyó, az Amszterdami és a Nizzai Szerződés révén azonban megnőtt az együttdöntési jogköre, *különösen személyi és pénzügyi kérdésekben.*” (184. oldal) Arról természetesen lehet vitatkozni, hogy mennyire valódi a szerepe az EP-nek az uniós döntéshozatalban, vagy továbbra is főként tanácskozó és jóváhagyó-e – annyi azonban bizonyos, hogy az EP jogkörei szigorúan monoton módon bővültek az integráció eddigi történetében. Az viszont ténykérdés, hogy az EP-nek sem személyi, sem pénzügyi (kötségvetési) kérdésekben nincs együttdöntési joga. Az együttdöntés az Európai Közösséget létrehozó Szerződés 251. §-ában meghatározott eljárás, amely egyébként mára az uniós jogszabályok megalkotásának leggyakoribb formájává vált. Személyi kérdésekben az EP-nek jóváhagyási joga van, költségvetési ügyekben pedig egy sajátos eljárás érvényesül.

■ Keveredik a könyvben a stabilitási és a konvergenciaprogram fogalma. A 282. oldalon, a 9. lábjegyzetben a 2004-ben benyújtott német konvergenciaprogramról van szó. A Gazdasági és Monetáris Unió (GMU) tagjaként Németországnak nem konvergencia-, hanem stabilitási programot kell készítenie. Az előbbi a GMU-ba belépni kívánó tagállamok rendszeres házi feladata.

■ „Az Unió átalakuló agrárpolitikája egyre inkább átfedésbe kerül a *környezetvédelmi* célkitűzésekkel. Ismeretes módon az utóbbira általában nem irányoznak elő közösségi forrásokat...” (195. oldal) Nos, bár a környezetvédelem az agrárpolitikától eltérően nem közös, hanem úgynevezett közösségi politika terüle-

te, évente igen jelentős összegeket irányoznak elő ilyen célokra is. Az egész Kohéziós Alap fele környezetvédelmi beruházásokat finanszíroz, sőt egyéb forrásokból (például az úgynevezett strukturális alapokból) is jut pénz erre a területre.

■ Az EU-val foglalkozó olvasókat bizonyosan mehökkenti, hogy Csaba László a Tanács szóval az Európai Tanácsot, nem pedig a miniszterek testületét jelöli (először a 14. oldalon), vagy keveri az irányelvet és az iránymutatást (például a 242. oldalon). A Stabilitási és Növekedési Paktum nem melléklete a Nizzai Szerződésnek (az alapszerződésekhez egyébként nem mellékleteket, hanem jegyzőkönyveket és nyilatkozatokat csatolnak – 238. oldal), de még az EU alapszerződésének sem (248., 280. és 283. oldal) – ettől persze kötelező. Nizzában nem szorították szűk mezsgyére a többségi döntések körét, hanem tovább bővítették. (252. oldal) Laekenben nem kormányközi konferenciát, hanem csúcstalálkozót tartottak. (213. oldal)

■ „A 2004. évi közgazdaságtani Nobel-díj megítélésekor a stockholmi Riksbank ezúttal sem tudta, talán nem is akarta függetleníteni magát a kor legfontosabbnak tetsző kihívásaitól” – olvashatjuk a 273. lapon. Nos, ezt a díjat valóban a Riksbank (a svéd jegybank) alapította, de nem ő ítéli oda, mert annyira „függetleníteni tudta magát”, hogy ezt a jogot a Svéd Királyi Tudományos Akadémiára ruházta rá.

■ Nem igazán szerencsés az egyik közgazdasági alapkategóriának, a GDP-nek a könyvben adott meghatározása: A GDP-be „...minden olyan tevékenység beleszámít, aminek van ára”. (42. oldal) A szerző által említett otthon végzett háztartási tevékenység tényleg nem számít bele, de nagyon sok olyan munka igen, aminek nincsen ára. Ilyen például a közigazgatás és ilyen az oktatás is. A GDP definíciójára egy közgazdasági szakkönyvben talán nincs is szükség. Helyette inkább – például – a könyvben hatszor említett „holland kór” meghatározását lett volna célszerű megadni.

■ SZAKIRODALMI SZEMLE – Könyvekről ■

A hibáknál sokkal zavaróbbak azok az ellentmondások, amelyeket kevésbé lehetett volna egy gondos lektornak vagy szerkesztőnek ki-gyomlálnia.

Csaba László egy „üdvözítő vallás”: a liberá-lizmus kereszties lovagjaként száll sorompóba (bár pajzsán, mint korábban említettük, új cí-merek: az új intézményi gazdaságtané, sőt az új politikai gazdaságtané is megjelentek). Köztu-domású, hogy az ilyen vallások türelmetlenek, mert egyedül igaznak tartják magukat. A recen-zens ennél sokkal megengedőbb alapállásból szemléli a világot, így elfogadja a szerző „hitét” és csak azok közül az esetek közül említ föl né-hányat, amelyekben a szerző nyilvánvalóan vagy rejtett módon ellentmondásba kerül saját magával.

■ A bevezető fejezetben a szerző óv az átmeneti gazdaság jelzős szerkezet használatától, mondván, hogy „...az nyelvtanilag nem keve-sebbet jelent, minthogy [sic!] léte időben kor-látozott” (29. oldal). Ha szabad a recenzensnek kikacsintania, akkor erre azt mondhatjuk: ter-mészetesen a szó nem jelenti azt, mint ahogyan az átmeneti kabát léte sem inkább korlátozott időben, mint egy télikabáté... (Persze az átme-neti gazdaság – a kabáttól eltérően – jellegében is átmeneti, vagyis valószínűleg előbb-utóbb igazi piacgazdasággá válik.) Gondunk csak az-zal van, hogy ezek után a szerző később nyu-godtan használja ezt a kifejezést és gyakran utal az „átmenettan” tudományára is.

■ „A növekedési és a fejlődési irodalommal egybevégtően saját elemzésünk is a *magánmeg-takarítások központi szerepét* emelte ki, még-hozzá egyfajta fix kiindulópontként” – olvas-suk a 455. oldalon. Öt oldallal később, még ugyanebben a fejezetben mindez más megvilá-gításba kerül: „Minél komolyabban vesszük az új fejlődésgazdasági paradigma ama meglátá-sát, hogy a növekedésnek nem a tőkefőlhalmo-zás az elsődleges húzóereje, hanem az számos politika és intézmény *együttes* hatására jön létre...” (460. oldal)

■ „Magyarországon a politikai osztály a leg-utóbbi időkhöz ellenállt a legkésőbb 1994 óta fölmerült Európa-ügyi tárca gondolatának. 2004-ben személyi kombinációk eredménye-képp létrejött egy, megítélésem szerint a jó irányhoz közelítő megoldás, ahol a pénzek osz-tása legalább részben és az uniós érdekképvis-elet ugyancsak részben azonos kézben összp-on-tosul, funkcionális értelemben keresztüllépve az ágazati tárcák nem EU-szempon-tú, hagyomá-nyos megoszlásán.” (lábjegyzet a 229. oldalon) Csak egyet kell lapoznunk és a 231. oldalon – a decentralizáció fontossága mellett érvelő kör-nyezetben – viszont már ezt olvashatjuk: „*Ez épp az ellenkezője a megelőző másfél évtized gya-korlatának, amikor egy maroknyi szakértői csa-pat, egy csúcsmíniszter/kormányfő keze alá dol-gozva, maga intézte az uniós ügyeket.*”

■ A szerzőhöz hasonlóan a recenzens sem tartozik a matematikai közgazdaságtan műve-lőinek táborába és el tudja fogadni azt is, ha valaki szkeptikus e „segédtudomány” eredmé-nyeivel szemben. Amit nehezen visel el, az csu-pán annyi, hogy ha a modellezés eredményei alátámasztják állításunkat, akkor komolyan ve-endő a diszciplína, ha nem, akkor tegyük in-kább nevetségessé. Példa az előbbire: „Másfelől viszont átfogó modell-elemzéssel az is bi-zonyítható...” (277. oldal); illetve az utóbbira: „E kérdést értelem szerűen vég nélkül lehet mo-dellezni, ahol az eredmény a föltételezések és a modell specifikációjának függvényében tetsző-leges lehet.” (246. oldal)

■ A szerző, aki vasszigorral kéri számon a jó intézményeket, a törvények és a szabályok be-tartását a kormányokon, a központi közigazga-táson, megdöbentő nagyvonalúsággal huny szemet az oroszországi fejlemények európai mértékkel elfogadhatatlan jellemzői felett. „Az »évszázad lopására«, vagyis a 90-es évek átlát-hatatlan privatizációs ügyleteire történő hivatkozás valószínűleg gyenge lábakon áll, ha csak az Egyesült Államok 18–19. századi történel-mére gondolunk. Ekkorról maradt meg az a

szabály, hogy az első millió eredetét firtatni társaságban nem illik. Az aranyások és rablourak, a kíméletlen rabszolgatartók és a munkásaikat nyomorban tartó iparbárok történetét sokszor megírták a szépirodalomban és a társadalom-elemzésben – ettől még a magántulajdon Amerikában a berendezkedés alapjává vált.” (329. oldal) Nem gondolom, hogy a 20. és a 21. század fordulóján el szabad fogadnunk 18–19. századi „normákat”. Gondoljuk csak el, milyen bizonyítványt kapott volna Magyarország az 1980-as évek végén az Egyesült Államoktól, ha például az 1940-es vagy akár az 1960-as évek amerikai emberjogi normáit érvényesítette volna a kisebbségekkel szemben... Érdekes módon Kínával már ilyen megértő a szerző és rajtuk már napjaink amerikai szintjét kéri számon: „Miközben az Egyesült Államokban a *Sarabanes–Oaxley* – [értsd: Sarbanes-Oxley-] bizottság kezdeményezései nyomán a visszaélésekre módot adó kiskapuk jó részét becsukták és a felelősök bíróság előtt felelnek, Kínában a kreatív könyvelés mindennapos gyakorlat.” (379. oldal) Ha már a dolgok történetiségéről ejtettünk szót, hadd említsük meg itt a chaebolok és keiretsuk példáját. Ezek a dél-koreai, illetve japán vállalatbirodalmak negatív összefüggésben, válságuk kapcsán szerepelnek a könyvben. Pedig talán ezeket az alakulatokat sem kellene egyoldalúan megítélni, megfelelkezve arról, hogy milyen szerepet játszottak az adott országok iparosodásában, világgazdasági előretörésében. Válságuk miatt lehet ugyan fenntarthatatlannak tekinteni e formákat – de akkor megvonjuk tőlük a fejlődésre, az alkalmazkodásra való képesség lehetőségét. Ilyen megközelítésben magát a piacgazdaságot is időről időre fenntarthatatlan formációnak minősíthetnénk, pedig éppen a változásra, az alkalmazkodásra való nyitottság biztosítja tartós fennmaradását.

■ A könyvben tárgyalt kérdések közül a legnagyobb elméleti és gazdaságpolitikai dilemma talán az, hogy mennyire hasonlítanak egymás-

hoz az országok, milyen mértékben és milyen körülmények között alkalmazhatók az egyik ország(csoport)ban kidolgozott megoldások a többiekben. Egyfelől azt olvashatjuk Csaba László könyvében, hogy „...ami az OECD-országokra igaz, annak igaznak kell lennie a szegény országokban is” (117. oldal), de ezt – nagyon helyesen – az éremnek csak az egyik oldalaként láttatja. A szerző felismeri – és ezt jelentős előrelépésnek értékelhetjük a klasszikus liberális felfogáshoz képest –, hogy nincs mindenkire egyformán illő ruha: „Például az egyik országban jól működő formális jogi megoldás egyszerűen irrelevánsnak mutatkozhat a más kulturális szokásrendben. Hasonlóképpen, a társadalmi értékrend eltérései folytán esetleg nemigen mutatkozik igény az élenjáró megoldások iránt.” (221. oldal) Vagy: „Ha ugyanis talajtalan megoldásokat erőltettek, azok rendszerint megbuktak” (a 161. oldal lábjegyzete). Továbbá: „Mindez megerősíti azt a – már több oldalról alátámasztott – érvet, hogy a közös célokat vélhetőleg országonként *eltérő módszerekkel* lehet célszerűen elérni. A kulturális és társadalmi hagyományok uralta munkapiacon ez kézenfekvően nem lehet másképp, hisz a legjobb eredményeket elérők közt éppúgy ott van a korporatív hagyományairól ismert Ausztria a maga 4,6%-os munkanélküliségi rátájával, mint a szabadpiaci megoldások élharcosa, Írország (4,2%-kal).” (228. oldal) És a végkövetkeztetés: „...nem lehet minden időszakra és minden országra nézve érvényes, vagyis *gazdaságelméleti szinten értelmezhetően optimális* politikát vagy intézményrendszert kialakítani.” (446. oldal) Csaba László imént idézett gondolatai miatt tartjuk indokoltnak a kérdőjelet könyvbírálatunk címében.

■ Az világos, hogy a fölzárkózó országoknak nem szabad egyénieskedő megoldásokat keresniük – legalábbis a könyv szerzőjét erről győzik meg a közelmúlt történelmének tapasztalatai. „A külföldi bankok térnyerése, a vállalatok transznacionalizálódása, a működő tőke

ritmusszabályozó szerepének elfogadása, a világméretű és a transznacionális szabályozás új rendjében való *tevékeny részvétel* [és a *meglévő megoldások átvétele*, azok kritikája helyett – megjegyzés tőlem, *H. T.*], a globális standardok átvétele végső fokon *egyetlen logikai láncot alkot*. Épp ezért nem véletlen, hanem szükségszerű, ahogy a *feltörekvő piacok közt is e törésvonal mentén jöttek létre a különféle csoportok*.” (159. oldal) Néha persze éppen az imitálásért kapnak intőt a követő országok: „A régi uniós tagállamok gyakorta fölvilágosulatlan, piacvédő, vagy egyszerűen eredménytelen megoldásai – mint például a tömeges munkanélküliséget termelő felsőoktatás – könnyen utánczókra találtak.” (202. oldal) Egyes országok nem egyszerűen utánozzák, hanem egyenesen majmolják is az előttük járókat: „Ez reményt ad arra, hogy a munkapiac spontán liberalizálódása jobb eredményeket hoz, mint a nyugat-európai megoldások majmolása...” (60. oldal) Már csak az a kérdés, hogy ki mondja meg, mely intézményeket kell átvenni, és melyeket kell távol tartani a fölzárkózó országoktól.

Aligha van a magyar közgazdasági életben olyan szerző, aki több hivatkozással támasztaná alá érvelését, mint Csaba László. Azt ugyanakkor furcsálljuk, hogy – a statisztikákon kívül – milyen kevés eredeti dokumentum szerepel az irodalomjegyzékben. A szerző sokszor másodkézből származó ismertetésekre, híradásokra hagyatkozik – a korrektség jegyében tegyük hozzá, hogy ez utóbbiak színvonalas források. Szembeötlő ez a hiányosság az EU-s témánál: Csaba László úgy elemzi és értékeli például – több fejezetben is – a Stabilitási és Növekedési Paktumot, hogy egyszer sem „hivatkozza meg”. Az utalások, hivatkozások nagy száma azt is jól tükrözi, hogy a szerző reflektív (nem-egyszer önreflektív) módon szereti kifejtetni gondolatait és az ütközés az igazi lételeme. Természetesen nem azt kifogásoljuk, hogy Csaba László sokakkal nem ért egyet (hiszen ez a tudományos megismerés egyik alapismérve), de

sokszor nem vitatkozik velük, hanem röviden és kategorikusan minősíti őket.

Csaba László terjedelmes, több mint 43 íves kötete kiemelkedően színvonalas alkotás: rendkívül gazdag tényanyag és kitűnő argumentáció támasztja alá az elméleti következtetéseket. Valószínűleg akadnak olyan közgazdászok is, akik nem minden állításával, kijelentésével tudnak azonosulni – de azt biztosan állíthatjuk, hogy tanulni mindenki rengeteget tud belőle! Az az elképzelt állapot pedig, ami – a recenzens véleménye szerint – a könyv fő mondanivalója, miszerint olyan országokká válnak a fölemelkedő Európa államai, ahol szilárd intézmények, kiszámítható szabályok biztosítják a stabilitást, ahol jól képzett, elit köztisztviselők szolgálják a közjót (nem pedig egyes csoportok érdekeit), ahol ez utóbbiak a „sürgés-forgásukkal” nem rontják le a pozitív piaci mechanizmusok érvényesülését, de gondoskodnak a hátrányos helyzetben lévőkéről – nos, ez az állapot minden közgazdász számára vonzó perspektíva. A könyv pedig bizonyosan meggyőzi nézeteik tarthatatlanságáról a liberalizmus azon ellenzőit, akik azért bírálják ezt a rezsimit, mert fenntarthatóan ez biztosítja a leggyorsabb ütemű növekedést...

Néhány évvel ezelőtt az MTA IX. osztályának egyik meghatározó egyénisége, a Magyar Közgazdasági Társaság néhai tiszteletbeli elnöke, *Csikós-Nagy Béla* mesélte e sorok írójának, hogy a legutóbbi akadémikusválasztás után egy étteremben összefutott Csaba Lászlóval, akinek csak annyit mondott: „Maga lesz a következő.” Meggyőződésünk, hogy *A fölemelkedő Európa* című könyv nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy Csikós-Nagy Bélának (ezúttal is) igaza legyen.

Végül egy megjegyzés. Nem igazán világos, miért tekintenek el rangos kiadóink is attól, hogy a kiadványaikat lektorral ellenőriztessék. Ezt még akkor sem lehetne megengedni, ha vezető tanár vagy kutató a szerző. A legnevesebb ope-

raénekesek sem viszolyognak attól, hogy korrepetitorral dolgozzanak – az elővigyázatosság pedig – mint ez a kötet is bizonyítja – senkinél sem fölösleges. A korrepetitorról óhatatlanul eszünkbe jut a korrektor is, róla pedig a helyesírás. Furcsa, hogy az Akadémiai Kiadónak gondot okoz egy szimpla kis betű (jelesül az ä) leírása, meg az is, hogy a vagyis kötőszót következetesen va-gyisként választja el! De megemlíthetnénk azt is, hogy a Magyarország történelmének több korszakában is előforduló beszo-lgáltatási rendszert nem „beszállításnak”

nevezték. (374. oldal) Hibásan szerepel a könyvben *F. Mitterrand* egykori francia köztársasági elnök és *Zsivótzky Gyula* olimpiai bajnokunk neve, sőt még *Frits Bolkesteiné* is – aki pedig a Liberális Internacionálé elnöke is volt. *Jánossy Ferenc* neve egyszer helyesen, egyszer *Jánosyként* szerepel ugyanabban a lábjegyzetben. Az elmondott példák azt sugallják, hogy a privatizáció – legalábbis a tudomány világában – nem feltétlenül csak előnyökkel jár...

Halm Tamás

JEGYZET

¹ A cikkben szereplő idézetekben – amennyiben eltérő megjegyzés nem szerepel – a kiemelés az eredeti szerint. (A szerk.)